

واژگان کلیدی

- مولانا
- غزل
- فروزانفر
- کلیات
- شمس
- تصحیح
- نسخه

دیوان کبیر قونیه و کلیات شمس استاد فروزانفر

دکتر توفیق سبحانی

استاد دانشگاه پیام نور و عضو شورای انجمن مفاخر ایران

چکیده

در اثنای فراهم سازی دیوان کبیر (نسخه قونیه) متن تصحیح شده کلیات شمس تبریزی از مرحوم بدیع الزمان فروزانفر را به آن دلیل که نسخه اساس آن مرحوم هم همین نسخه بوده، در نظر داشتیم. در مواردی بین نسخه خطی و چاپ شده آن اختلافاتی دیده می شد که در این مقاله به ۹۳ مورد از مهمترین آنها اشاره کرده ام. هدف از این نوشتار روشن تر شدن پاره ای موارد به استناد نسخه قونیه در دیوان کبیر و ارائه صورت دیگری از شعر مولاناست که احیاناً صحیح تر به نظر می رسد.

مقدمه

ابتدا باید روشن کرد که مقصود از این نوشته هرگز تصحیح یا اصلاح متن انتقادی مرحوم استاد بدیع الزمان از کلیات شمس تبریزی یا اظهار لحنیه نیست. کسانی که باید بدانند می‌دانند که اگر مساعی مرحوم فروزانفر نبود، مولانا و آثار او جایگاه امروزی خود را حداقل در کشور ما پیدا نمی‌کرد. اینجانب در پیشگفتار کلیات شمس دو جلدی که در سال ۱۳۸۱ با اساس قرارداد تصحیح مرحوم فروزانفر به چاپ رسانده نوشته‌ام: «..با استفاده از فرهنگ نادر لغات و تعبیرات و مصطلحات که واقعاً شاهکاری است که مرحوم استاد بدیع الزمان فروزانفر در نیمه دوم جلد هفتم کلیات شمس افزوده‌اند که اگر نمی‌بود، بسیاری از ابیات مولانا به سهولت مفهوم نمی‌شد...» راقم این سطور در پیشگفتار کتابی با عنوان *احوال و آثار بدیع الزمان فروزانفر* که در سال ۱۳۸۳ در انجمن آثار و مفاخر فرهنگی به چاپ رسیده، پیشنهاد کرده‌است که استادانی که روزگاری از برکت وجود این مرد سترگ و شگفت‌انگیز فیض برده‌اند و طعم و مصداق واقعی کلمه «استاد» را چشیده و ادراک کرده‌اند، دانسته‌های خود را با زبان قلم و رنگ و جلای دیده‌ها و یافته‌های خود به تابلویی نمادین بدل کنند و آن تابلو را - که امروز تندیس دانش و پژوهش راستین می‌خوانم - لاقل بر فراز دروازه‌های دانشکده‌های ادبیات یا تالارهای اجتماعات آن دانشکده‌ها بیاویزند، شاید از عنایات ربّانی و برکات روحانی آن استاد دوباره نفخه تحقیق و معرفت در کالبد بی‌روح دانشکده‌ها دمیده شود.

راقم، آن کتاب سیصد صفحه‌ای را مشکور و مأجور دانسته، ولی در حد مقام شامخ استاد فروزانفر تلقّی نکرده‌است.

کاش مرحوم استاد بدیع الزمان زنده بود تا نگارنده به حضورش می‌رسید، یادداشت‌هایش را به ایشان عرضه می‌کرد، پاسخ آن بزرگ را می‌شنید و بازمی‌گشت.

این نوشته فی‌الواقع پرسشی از روان آن استاد است که: استاد گرامی! شما که در مقدمه کلیات شمس تبریزی مرقوم فرموده‌اید: «چون این نسخه (یعنی نسخه قونیه یا

نسخه «فذ» (کامل‌ترین نسخه است و عده اشعار آن از همه بیشتر، آن را در استنساخ مبنای کار قرار دادیم...) (مقدمه کلیات شمس، جلد ۱، صفحه پنج) چرا این نسخه در مواردی با ضبط شما اختلاف آشکار دارد؟ چرا به همه اختلافات در پانویس اشاره نکرده‌اید؟ پرسش دیگری هم باقی است: چرا در تدوین شرح مثنوی شریف از بعضی از دوستان که ترکی می‌دانستند، استفاده کرده‌اید، اما در مورد واژه‌های ترکی کلیات شمس چنین کاری معمول نداشته‌اید؟

استاد گرامی! در این نوشته مجال نیست که به همه اختلافات اشاره شود، نظرتان درباره اشکالات مطرح شده زیر چیست؟ این سؤالات به ترتیب ردیف غزلیات کلیات شمس از آغاز به پایان به ترتیب شماره بیت مرتب شده‌است. در نسخه قونیه تنها به شماره بیت بسنده شده‌است:

۱. غزل/ ۵۵ بیت ۶۸۳ = ۲۱۲۶۱

عجایب یوسفی چون مه که عکس اوست در صد چه
ازو افتاده یعقوبان به دام و چاه ملتها

در نسخه: ازو افتاده یعقوبان به دام و چاه ملتها

آیا چاه مناسب‌تر نیست؟

۲. غزل/ ۷۸ بیت ۹۰۲ = ۳۷۲۶

گلزار کند عشقت آن شوره خاکی را

دُربار کند موجت این جسم سحابی را

در نسخه: دُربار کند موجت این چشم سحابی را

چشم سحابی: چشم دُربار و گریان.

۳. غزل / ۸۳ بیت ۹۷۰ = ۳۸۶۱

در بحر چو کشتیان آن پیل همی جنبان

تا منزل آباقان، تا روز مشین از پا

در نسخه: در بحر چو کشتییان آن بیل همی جنبان
بیل: چویی که کشتی را بدان در آب برانند(لغت نامه).

۴. غزل ۱۴۵ / بیت ۱۶۴۲ = ۳۵۴۱۵

تا بدیدی دل عذابی گونه گونه در فراق

سنگ خون گرید اگر زان بشنود احوالها

در نسخه: تا ندیدی دل... (فعل منفی)

۵. غزل ۱۴۷ / بیت ۱۶۷۰ = ۳۵۴۸۰

چون ترا او شاه از شاهان عالم برگزید

تو ز قرآن گزینش برگزیدستی دلا

در نسخه:

چون ترا او شاه از شاهان عالم برگزید

تو ز قرآن گزینش برگزیدستی دلا

این اختلاف را به حدس در چاپ ۱۳۸۱ کلیات شمس هم یادآوری کرده بودم.

۶. غزل ۲۰۲ / بیت ۲۲۳۸ = ۵۹۸۶

در قصر گشته تن ز نواهای تن بتن...

در نسخه: در قصر گشته تن ز نواهای تن بتن(فاعِلن)...

وزن عروضی را با: تن تن تنن (مستفعلن)، تنن تن تنن (مفاعِلین) ... می‌سنجند. فا و

ع و لام را به افاعیل جمع بسته‌اند و تن تن... را به اتانین.

۷. غزل ۲۰۴ / بیت ۲۲۸۲ = ۱۵۲۹۴

مست شود نیک مست از می جام الست پرکن از می پرست خانه خمّار را

در نسخه هر دو مصراع خطاب به دوم شخص است:

مست شو و نیک مست از می جام الست...

کدام برتر است؟

۸. غزل ۲۰۸ / بیت ۲۳۰۶ = ۱۵۲۳۷

نغمت آن کس که او مزده تو آورد
گرچه بخوابی بود به ز آغانی مرا
در نسخه: ... گرچه نخوانی بود...

۹. غزل ۲۱۱ / بیت ۲۳۴۳ = ۱۵۲۶۳

سرو علمدار رفت سوخت خزان را به تفت
وز سر گه رخ نمود لاله شیرین لقا
در نسخه: سرو علمدار رفت سوخت خزان را به تفت ...

۱۰. همان غزل / بیت ۲۳۵۱ = ۱۵۲۷۱

سیب بگفت ای ترنج از چه تو رنجیده‌ای ...
در نسخه: سیب بگفت ای ترنج از چه ترنجیده‌ای ...
ترنجیدن: چین و چروک برداشتن، درهم رفتن: ترنجیده رویش به سان ترنج (طیان)

۱۱. غزل ۲۵۶ / بیت ۲۸۹۲ = ۱۶۵۶۹

نیم دلی را بچه آرد که او پست کند صد دل فرزانه را
در نسخه: بیم دلی را...
ظاهراً بیم دل به معنی ترسو و ترسان.

۱۲. غزل ۳۰۱ / بیت ۳۲۷۹ = ۳۰۰۷۴

نفسی فلک نیاید دو هزار در گشاید
چو امیر خاص اقرأ به دعا گشاید آن لب
در نسخه: نفسی فلک نیاید ...

۱۳. غزل ۳۷۱ / بیت ۳۹۸۱ = ۱۹۱۴۴

صحبت چه کنی در سقیمی هر لحظه طیب تو مسیحاست
در نسخه: صحت چه کنی که در سقیمی...
ظاهراً: تو باید همیشه بیمار باشی که هر لحظه مسیحا بالای سرت بیاید.

۱۴. غزل ۳۹۷ / بیت ۴۲۰۴ = ۱۱۶۲۳

«یکسر» ، باید «یکسان» باشد. کلمات قافیه: تابان، رقصان، پنهان و ... است.

۱۵. غزل ۴۲۱ / بیت ۴۴۳۲ = ۳۰۹۹۶

بند این جام جفا، جام وفا را برگیر تا نگویند که ساقی ز وفا برگشته ست

در نسخه: بنه این جام جفا، جام وفا را برگیر ...

حتماً «بند» خطای مطبعی است و «بنه» صحیح است.

۱۶. غزل ۴۲۴ / بیت ۴۴۶۳ = ۱۳۷۳۸/۱۳۷۶۴

آنکه افلاطون و جالینوس ماست پر فنا و علت و بیمار ماست

در نسخه: آنکه افلاطون و جالینوس توست ...

آیا به این معنی نیست که اطبایی که در نظر تو ماهرند، در دیده ما خود آنان پرفنا و

علت و بیمارند؟

۱۷. غزل ۴۲۸ / بیت ۴۵۱۰ - ۴۵۱۱ = ۱۳۷۵۱ - ۱۳۷۵۲

یاسمن گفتا: نگویی با سمن کین چنین نرگس ز نرگسدان کیست؟

چون بگفتم یاسمن خندید و گفت

در نسخه: چون بگفتم با سمن خندید و گفت ...

آیا سیاق کلام ضبط نسخه قونیه را ارجح نمی‌کند؟

۱۸. غزل ۴۷۰ / بیت ۴۹۸۶ = ۱۵۴۰۶

دیده غین تو تنگ، میمت از آن تنگ تر تنگ متاع ترا عشق خریدار نیست

در نسخه: «دیده عین» است که هیچ فرقی با «غین» ندارد. آیا «دیده عین» مناسب‌تر از

«دیده غین» نیست؟

۱۹. غزل ۶۸۱ / بیت ۷۰۸۴ = ۲۴۵۸۹

وجودی که نرست از سایه خوش ...

در نسخه: وجودی که نرست از سایه خویش ...

۲۰. غزل ۶۸۶ / بیت ۷۱۳۸ = ۱۹۶۲۵

خامش کن و در خمش تماشا کن بلبل از گفت پای بست آمد
بدون یاری گرفتن از نسخه هم «در خمش تماشا کردن» معنی روشنی نمی‌دهد.
در نسخه:

خامش کن و در چمن تماشا کن بلبل از گفت پای بست آمد

۲۱. غزل ۶۱۹ / بیت ۶۴۷۹ = ۴۲۴۵

ردیف «باشد» باید به «آید» بدل شود که ردیف تمام غزل است.

۲۲. غزل ۷۰۰ / بیت ۷۲۹۵ = ۱۹۶۳۱

گرچه صلوات می‌فرستند از صفوت مصطفی چه دارد
در نسخه: گرچه صلوات می‌فرستد ...
ظاهراً فاعل همه «خواجۀ خوش لقا» است که در مطلع غزل آمده است و مفرد است.

۲۳. غزل ۷۵۹ / بیت ۷۹۵۸ = ۳۲۷۰۱

هله چون دوست بُدستی همه جا جای نشستی
خنک آن بی خبری کو خبر از جای تو دارد
در نسخه: هله چون دوست بُدستی، به همه جای نشستی ...

۲۴. غزل ۷۹۴ / بیت ۸۳۰۰ = ۳۱۱۶۷

دل چو طوطی بود و جَوَر دلارام شکر طوطی دید کسی کو ز شکر بگریزد؟
در نسخه: دل چو طوطی بود و خورد دلارام شکر ...
ضیط مرحوم فروزانفر رجحان دارد، اما چرا به اختلاف اشاره نشده است؟

۲۵. غزل ۹۷۳ / بیت ۱۰۳۰۴ = ۱۷۸۹۹

شمعها می‌زنند خورشیدند تا که ظلمات را شهید کنند
در نسخه: تیغها می‌زنند خورشیدند ... که «شمع زدن» معنای مناسبی ندارد.

۲۶. غزل ۱۰۸۲ / بیت ۱۱۳۹۳ = ۱۴۰۲۸

هین دهان بر بند و خامش کن ازین پس چون صدف

کین زبانت در حقیقت خصم جانست، ای پسر

در نسخه: ... کین زبانت در حقیقت...

۲۷. غزل ۱۱۰۰ / بیت ۱۱۶۳۸ = ۱۴۱۰۰

بند و زندان خوش ای زنده دلان خوش مرا عیشی است آنجا معتبر

در نسخه: بند و زندان خوش بود زنده دلان ...

این ضبط مخلّ وزن هم نیست.

۲۸. غزل ۱۱۰۷ / بیت ۱۱۶۹۵: (مطلع) = ۱۴۰۴۵

در چمن آید و بر بندید دید تا نیفتد بر جماعت هر نظر

در نسخه: در چمن آید و بر بندید در ...

قافیه این غزل در، سر، نظر، قمر و ... است. «دید» صحیح نیست.

۲۹. غزل ۱۱۵۸ / بیت ۲۳۳۲۶ = ۱۳۰۰۰

گر ز کبر و خشم بیزاری برو کنجی بخسب

ور ز کبر و خشم دلشادی برو غمناک شو

در نسخه: گر ز کبر و خشم بیداری، برو کنجی بخسب ...

گویا منظور این است: اگر از خشم بیداری بخواب، و اگر از خشم شادمانی، غمگین

شو.

۳۰. غزل ۱۲۱۱ / بیت ۱۲۸۹۰ = ۲۶۷۴

این دو به کار ناید، جز ناروا نشاید

ای وای آنکه باشد در وی حسد مغرّس

در نسخه: این دو به کار ناید، جز نار را نشاید...

آیا ضبط نسخه قونیه مقبول تر نیست؟

۳۱. غزل ۱۳۰۰ / بیت ۱۳۷۳۶ = ۱۸۲۳۹

آفتابا رجوع کن به محل بر جبین خزان و دی نه داغ

در نسخه:

آفتابا رجوع کن به حمل بر جبین خزان و دی نه داغ

آفتاب محلی دارد که به آن رجوع کند یا با رجوع به برج حمل سرما و زمستان را از میان می برد؟

۳۲. غزل ۱۴۴۶ / بیت ۱۵۲۹۷ = ۴۶۱۲

در مجلس حیرانی جانیت مرا جانی

زان شد که تو می دانی آهسته که سرمستم

در نسخه:

در مجلس حیرانی جامیت مرا جانی

زان شد که تو می دانی، آهسته که سرمستم

۳۳. غزل ۱۴۹۶ / بیت ۱۵۷۶۵ = ۲۵۱۸۶

مرا دل خسته کردی، جرمم این بود

که از مژگان خیالت را بجستم

در نسخه: ... که از مژگان خیالت را بجستم.

۳۴. غزل ۱۵۹۰ / بیت ۱۶۶۶۲ (مقطع) = ۱۲۳۷۴

چون سکندر ملک دارم شمس تبریزی زلف

سوی لشکرهای معنی لاجرم سرلشکر

در نسخه: چون سکندر ملک دارم شمس تبریزی ز لطف ...

آیا بدین معنی نیست که شمس تبریزی مرا ملک داد (به من ملک داد...) دادم: مرا

داد، به من داد.

۳۵. غزل ۱۶۱۹ / بیت ۱۶۹۴ = ۳۰۲۵۶

به لب شکر فشانت، به ضمیر غیب دانت

که نه سخره جهانم، نه زبون سرخ و زردم

در نسخه: ... که نه سخره جهاتم، ...

۳۶. غزل ۱۶۳۴ / بیت ۱۷۱۱۰ = ۳۱۵۶۷

عقل گوید که من او را به زبان بفریم

عشق گوید تو خمش باش به جان بفریم

در نسخه: ... عشق گوید تو خمش، تاش به جان بفریم.

مرحوم استاد در پانوشت این نسخه بدل را قید کرده است.

۳۷. غزل ۱۶۳۶ / بیت ۱۷۱۳۱ = ۳۱۷۲۲

شکر اندر شکر اندر شکرست

یک رکن عروضی کم دارد، باید: شکر اندر شکر اندر شکر اندر شکرست باشد.

۳۸. غزل ۱۶۹۹ / بیت ۱۷۷۹۲ = ۲۸۰۷

گر نور خود نبودی ذرات کی نمودی ...

در نسخه: گر نور خور نبودی ...

آیا خور نیست که ذرات را در هوا معلوم می کند؟

۳۹. غزل ۱۸۴۵ / بیت ۱۹۴۱۵ = ۲۲۷۰۲

گرفته جام چون مستان، درو صد عشوه و دستان

به پیشم داشت جام می که گر میخواره بستان

مطابق نسخه باید به صورت زیر باشد:

... به پیشم داشت جام می که گر میخواره ای بستان

۴۰. غزل ۱۹۱۰ / بیت ۲۰۰۹۶ = ۲۵۷۸۵

به پیش جام بحرآشام ایشان تو دریای جهان را مختصر بین

در نسخه: به پیش جان بحر آشام ایشان ...

۴۱. غزل ۱۹۱۴ / بیت ۲۰۱۳۰ = ۲۵۵۳۸

سر خم را به کهگل هین میندا دل خم را برآور دلگشا کن

در نسخه: سر خم را به کهگل هین میندا ...

اندایدن: اندودن. «میندا» به احتمال غلط مطبعی است.

۴۲. غزل ۱۹۷۶ / بیت ۲۰۸۷۷ = ۳۵۷۷۸

عشق شمس حق درین کان گوهر کانیست آن

در دو عالم جان و دل را دولت معنیست آن

در نسخه: ... دولت مُغنیست آن

۴۳. غزل ۱۹۸۷ / بیت ۲۰۹۹۸ = ۳۰۲۸۷

به بت شکرفشان شو، ز لبش شکرستان شو

جهت قران ماهش، چو منجمان رصد کن

در نسخه: به پیش شکرفشان شو ...

ظاهراً یعنی در پایش شکر ریز، از لبش شکر گیر ...

۴۴. غزل ۱۹۹۷ / بیت ۲۱۱۱ = ۳۲۰۲۴

باید اول ز حدث سوی قدم پیوستن وانگهان بر قدمش نیمچه بریدن

مرحوم فروزانفر «نیمچه» را «جامه و بالاپوش کوتاه» معنی کرده است. به احتمال زیاد

نیمچه به معنی جوجه خروس است. ظاهراً یعنی به میمنت پیوستن به قدم باید

چیزی قربانی کنی، نیمچه‌ای (بیچه خروسی) سر ببری.

۴۵. غزل ۲۰۰۵ / بیت ۲۱۱۹۹ = ۱۴۵۶۲

این درختان سبز از آتش شوند آب دارد این درختان را زبان

در نسخه: ... آب دارد این درختان را زبان

حتماً «زبان» غلط مطبعی است.

۴۶. غزل ۲۰۵۷ / بیت ۲۱۷۲۸ = ۱۶۰۹۷

خاک ایازم که او هست چو من عشق خو

عشق شود عشق خو، دلبر عیار من

در نسخه: ... عشق شو و عشق بین، دلبر عیار من

۴۷. غزل ۲۱۰۵ / بیت ۲۲۲۲۹ = ۱۷۳۹۷

هست تقاضاگر او لطف او ...

در نسخه: هست تقاضاگر من لطف ...

در پانویشت هم مرحوم فروزانفر به این نسخه بدل اشاره کرده است.

۴۸. غزل ۲۱۱۴ / بیت ۲۲۳۱۹ = ۱۷۲۹۳

آب حیاتست، روانه ز جوش تازه بدو سدره ایمان من

در نسخه:

آب حیاتست روانه ز عرش تازه بدو سدره و ایمان من

۴۹. غزل ۲۱۲۸ / بیت ۲۲۵۰۸ = ۱۷۴۱۰

ترک کن این گفت و همی باش جفت

وَ اغْتَنِمِ الْفَرَضَ وَ خَلِّ السُّنَّ

در نسخه: ترک کن این گفت و به می جفت باش ...

استاد گرامی به آن صورت که در نسخه حضرت عالی نقل شده، چه معنی می دهد؟

۵۰. غزل ۲۱۵۸ / بیت ۲۲۸۵۰ = ۲۸۹۹۱

پر ز جهاد و نامیه عالم همچو کاهدان

کی بر میدی از عدم جز که به کهربای تو؟

در نسخه: پر ز جماد و نامیه...

آیا «جهاد» به جای «جماد» غلط مطبعی نیست؟

۵۱. همان غزل / بیت ۲۲۸۵۵ = ۲۸۹۹۶

رقص هوا ندیده، رقص درختها نگر

یا سوی رقص جان نگر پیش و پس خدای تو

در نسخه:

رقص هوا ندیده‌ای، رقص درختها نگر

یا سوی رقص جان نگر پیش و پس خدای تو

۵۲. غزل ۲۲۱۵ / بیت ۲۳۴۹۰ = ۳۲۱۷۹

هجر خویشم منما هجر تو بس سنگ دلست

ای شده لعل ز تو سنگ بدخشان تو مرو

در نسخه: ... ای شده لعل ز تو سنگ بدخشان تو مرو

در پانویشت، این نسخه بدل آمده‌است.

۵۳. غزل ۲۲۱۷ / بیت ۲۳۵۱۴ = ۳۲۱۵۲

گفتم ار هیچ نگویم تو روا می‌داری؟ آتشی گردی و گویی که درآ، هیچ مگو

در نسخه: ... آتشی کردی و گویی ...

۵۴. غزل ۲۲۵۵ / بیت ۱۵۸۱۹ = ۲۵۰۶۳

بیستم نقشها بر آب کان را نه بر عاج و نه بر شمشاد کردم

در نسخه: نبشتم نقشها بر آب کان را...

در پانویشت هم استاد این نسخه بدل را قید کرده‌است.

۵۵. ۲۲۸۴ / بیت ۲۴۲۵۹ = ۲۹۹۲۳

غم مده و آه مده، جز به خودت راه مده

آه ز بی راه بود، ره بگشا، بار بده

در نسخه: ... آه ز بی راه بود، ره بگشا، بار بده

۵۶. غزل ۲۲۸۴ / بیت ۲۴۲۷۵ = ۲۹۹۱۴

آنک به خویش است گرو علم و فریش مشنو

هست ترا دانش نو، هوش به اسناد مده

در نسخه: ... هست ترا دانش نو، هوش به استاد مده

در بیت سوم هم «دست به استاد مده» آمده است.

۵۷. غزل ۲۲۸۵ / بیت ۴۲۸۳ = ۱۱۲۹۵

کشتی نفس آدمی لنگریست و سست رو

زین دریا بنگلرد بی ز کشاکش و خله

در نسخه: کشتی نفس آدمی لنگریست و سست پی...

۵۸. غزل ۲۳۱۷ / بیت ۲۴۵۷۹ = ۵۲۴۱

گفتم به ایاز ای حر، محمود شدی آخر در شاه چه جا کردی ای آییکی بوده

آییکی چنانکه در پانویشت هم آمده باید آییکی باشد.

۵۹. غزل ۲۳۳۹ / بیت ۲۴۷۵۱ = ۲۶۰۳۵

چو یوسف با عزیز مصر باشید برون آید از زندان و از چاه

در نسخه: چو یوسف تا عزیز مصر باشید ...

در پانویشت این نسخه بدل آمده است.

۶۰. غزل ۲۳۶۵ / بیت ۲۵۰۱۳ = ۱۳۰۸۸

جان عاشق لامکان و این بدن سایه الست

آفتاب جان به رقص و این بدن پا کوفته

در نسخه: جان عاشق لامکان و این بدن سایه ویست...

۶۱. غزل ۲۳۸۳ / بیت ۲۵۱۹۲ = ۱۴۸۲۷

گفت خون باشد زبان عاشقی عشق را خونست برهان آمده

در نسخه: گفت چون باشد زبان عاشقی...

۶۲. غزل ۲۴۰۵ / بیت ۲۵۴۰۵ = ۱۶۲۳۴

عاشق باشد کمان خاص بتی همچو تیر

هیچ نبرد کمان گر بشود ده زهه

... هیچ نیززد کمان گر بشود ده زهه

ظاهراً کمان نمی‌پرد، کمان تیر را پرواز می‌دهد.

۶۳. غزل ۲۴۷۰ / بیت ۲۶۱۲۶ = ۲۹۳۰۶

عشق می‌رس چون بود، عشق یکی جنون بود

سلسله را زبون بود، نی به طریق احمقی

در نسخه: عشق بی‌رس چون بود ...

۶۴. غزل ۲۵۱۹ / بیت ۲۶۶۱۷۴ = ۲۳۱۲۵

برو صفرا کنند آنکه ز نخوت اصل سیم و زر

که ما زرّ و هنر داریم و غافل زو که کانستی

در نسخه: برو صفرا کنند، آنکه ز نخوت اهل سیم و زر...

۶۵. غزل ۲۵۳۶ / بیت ۲۶۹۲۴ - ۵ = ۲۳۴۵۷ - ۲۳۴۵۶

که تا خلوت کند زیشان کند مشغول ایشان را

بگیرد خانه تجرید و خلوت را به عیاری

ندانی سرّ این را تو که علم و عقل تو پرده ست

برون غار و تو شادان که خود در عین آن غاری

در نسخه: ... علم و عقل تو برده ست ...

۶۶. غزل ۲۵۵۷ / بیت ۲۴۱۴۷ = ۲۳۶۴۰

منم در وام عشق شاه تا گردن بحمدالله

مبارک صاحب وامی، مبارک کردن وامی

در نسخه: ... مبارک صاحب وامی، مبارک گردنِ وامی

آیا: گردن وامی به معنی گردن وامدار نیست؟ مولانا می‌گوید: من تا گردن در وام
عشقم، مبارک صاحب وام و مبارک گردن وامدار.

۶۷. غزل ۲۶۰۱ / بیت ۲۷۵۸۰ = ۵۵۴۱

ای بر سر هر سنگی از لعل لب نوری

وز شورش زلف تو در هر طرفی سوری

در نسخه: ... وز شورش زلف تو در هر طرفی شوری

۶۸. غزل ۲۶۳۵ / بیت ۲۷۹۵۷ = ۲۸۰۵۵

هین، رخت فروگیر بخوابان شتران را آخر بگشا چشم که در دست رضایی

در نسخه: ... آخر بگشا چشم که در دشت رضایی

۶۹. غزل ۲۶۶۶ / بیت ۲۸۲۷۸

این بیت عیناً در غزل ۲۶۶۹ / بیت ۲۸۶۰۵ تکرار شده است. این تکرار در نسخه
قونیه نیامده است.

۷۰. غزل ۲۶۷۲ / بیت ۲۸۳۳۲ ، مطلع = ۲۶۹۱۱

دلا در روزه مهمان خدایی طعام آسمانی را سزایی

در نسخه: ... طعام آسمانی را سزایی.

۷۱. غزل ۲۶۸۶ / بیت ۲۸۴۹۶ = ۲۶۶۰۴

ندانند عطسه را زان لاغ دیگر ندانند شیر از روبه عیاری

در نسخه: ندارد عطسه را ...

در غزل ۳۱۸۸ هم «ندارد» تکرار شده است.

۷۲. غزل ۲۷۸۲ / بیت ۲۹۵۸۰ = ۱۳۲۱۰

جام همچون شمع را بر آتش می‌برفروز

پس بسوز این عقل را گر بیت احزانستی

در نسخه: جان همچون شمع را ...

۷۳. غزل ۲۸۱۴ / بیت ۲۹۸۸۲ = ۳۳۰۸۰

خنک آن دم که شب هجر بگوید که شبت خوش
خنک آن دم که سلامی کند آن نور بهاری
در نسخه: ... آن نور نهاری. ظاهراً نور خورشید، نور شمس.

۷۴. غزل ۲۸۲۲ / بیت ۲۹۹۶۵ = ۳۳۰۶۸

همگی آب حیاتی، همگی قند و نباتی
همگی شکر و نجاتی، نه خماری نه خمیری
در نسخه: ... همگی سکر و نجاتی ...

۷۵. غزل ۲۸۲۹ / بیت ۳۰۰۳۰ = ۳۰۳۷۶

به شکارگاه بنگر که زبون شدند شیران
تو کجا گریزی آخر که چنین زبون شکاری
در نسخه: به شکار شاه بنگر ...

۷۶. غزل ۲۸۶۳ / بیت ۳۰۳۹۶ = ۳۲۴۲۷

آن قراضه ازلی ریخته در خاک تنست
کو قراضه تک غلبیر تو گو می بیزی؟
در نسخه: ... کو قراضه تک غلبیر کرا می بیزی؟

۷۷. غزل ۲۹۱۰ / بیت ۳۰۹۱۳ = ۱۵۰۱۸

این سر مخمور اندیشه پرست مست گردد زان می احمر، بلی
در نسخه: این سر مخمور ز اندیشه پُرسست ...

۷۸. غزل ۲۹۱۱ / بیت ۳۰۹۲۲ = ۱۵۰۲۷

جان پاکان طالب جان زرست جان حیوان کاه و جو خواهد همی
در نسخه: جان پاکان طالب کان زرست ...

۷۹. غزل ۲۹۱۸ / بیت ۳۰۹۸۸ = ۱۵۱۷۸

زوتر ای قفال مفتاحی بساز
 کز فرج باشد ورا دندان‌یی
 در نسخه: رو تو ای قفال مفتاحی بساز...

۸۰. غزل ۲۹۳۲ / بیت ۳۱۱۰۴ = ۳۳۲۲

درهای آسمان را شب سخت می‌گشاید

نیک اختریت باشد گر چون قمر نخسبی
 در نسخه: درهای آسمان را شب سخت می‌گشاید...

۸۱. غزل ۳۰۱۹ / بیت ۳۲۰۹۷ = ۱۶۳۲۶

ای دم تو بی شکم، ای غم تو دفع غم
 ای که تو ما را به دام همچو شرر می‌گشی
 در نسخه: ای دم تو ... ای که تو ما را به دام همچو شرر می‌گشی
 منظور آن است که تو ما را همچو شرر با دمیدن خاموش می‌کنی.

۸۲. غزل ۳۰۳۵ / بیت ۳۲۲۷۳ = ۳۴۶۵۱

کعبه جانها روی ملیحش
 پخته عالم خام افندی
 در نسخه:

کعبه جانها روی ملیحش
 پخته عالم خام افندی
 ظاهراً شخص پخته بسیار دان هم در نظر افندی خام به حساب می‌آید.

۸۳. غزل ۳۰۳۵ / بیت ۳۲۲۷۴ = ۳۴۶۵۲

گر الفی و سابق حرفی ...

در نسخه: گر الفی تو سابق حرفی
 در پانویشت به این نسخه بدل اشاره شده است.

۸۴. غزل ۳۰۴۶ / بیت ۳۲۳۹۳ = ۳۴۶۷۶

چه شعلها بر کردی، چه دیکها بپزیدی

چه جستها بگرفتی، چه راهها پرسیدی

در نسخه:

چه شعلها بر کردی، چه دیکها بپزیدی

چه جستها بگرفتی، چه راهها پرسیدی

مرحوم فروزانفر «جستها» را نبض ها معنی کرده. ظاهراً مراد آن است که چه انسانهای چابک و چالاکي را دستگیر کردی و ...

۸۵. غزل ۳۱۱۵ / بیت ۳۳۲۲۸ = ۳۴۶۹۱

من نزل و منزل تو، من برده‌ام دل تو گر جان ز من ببری، والله که جان نبری

در نسخه: ... گر دل ز من ببری، والله که جان نبری

۸۶. غزل ۳۱۳۶ / بیت ۳۳۵۶۴ = ۳۴۵۸۲

خون گشت غذا در پیشه‌وری آن لقمه کند هم پیشه‌وری

در نسخه: چون گشت غذا در پیشه‌وری ...

غذا را اگر پیشه‌ور بخورد، آن غذا به پیشه‌ور بدل می‌گردد.

۸۷. غزل ۳۱۸۱ / بیت ۳۴۱۰۹ = ۵۹۲۴

صفهای پری رویان در بزم سلیمانی

با نغمه داوودی مرغ خوش الحانی

در نسخه: ... مرغان خوش الحانی (که سکنه ندارد)

۸۸. غزل ۳۱۸۲ / بیت ۳۴۱۲۵ = ۲۷۹۱۰

لا اقسام بالوعد و بالصادق فيه

آن قد ملأ العشق مرادی بمیریدی

در نسخه: ... آن قد ملأ العشق مزادی بمزیدی
در پانویشت به این نسخه بدل اشاره شده است.

۸۹. ترجیع ۱۱ / بیت ۳۵۰۶۳ = ۲۱۷۷۱

«خونخواری» در پایان بیت باید به «خون خوری» بدل شود. قافیه صحیح نیست.

۹۰. رباعی ۱۷۷۴/۱ = ۵۱۲

جان محرم درگاه همی باید برد دل، پر غم و پر آه همی باید برد
در نسخه: ردیف: «همی باید بود» است. ردیف نقل شده در نسخه مرحوم فروزانفر در
مصراع چهارم چندان مناسب نمی‌نماید.

۹۱. رباعی ۵۲۶/۱ = ۹۴۹

درد تو علاج کس پذیرد هرگز
یا از تو مراد می‌گیرد هرگز
گفتی که نهال صبر در دل کشتی
گیرم که بکاشتم بگیرد هرگز
در مصراع دوم «می‌گیرد» از گزیریدن صحیح است تا با پذیرد و بگیرد قافیه شود.

۹۲. رباعی ۱۳۶۴ = ۱۴۱۹/۱

باز آمد و باز آمد، ره بگشاییم جویان دلست دل تو بدو بنماییم
در نسخه: ... جویان دلست دل بدو بنماییم
ضبط نسخه قونیه صحیح است.

۹۳. رباعی ۱۹۷۱ = ۱۰۰۵ / ۱

عشقت صنما چه دلبرها کنی ...
در نسخه: عشقت صنما چه دلبرها کنی ...
نسخه قونیه صحیح است.

نتیجه گیری

دیوان کبیر نسخه قونیه مورخ ۷۶۸-۷۷۰ ه.ق. در مواردی با کلیات شمس تبریزی تصحیح استاد فروزانفر تفاوتی دارد. در این نوشته به پاره‌ای از آن اختلافات اشاره شده است. امیدوارم که این نوشته هم روان استاد بدیع الزمان را شاد کند، و هم صورت دیگری از شعر مولانا، که احتمالاً صحیح تر است، به خوانندگان عرضه دارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی